

Zelfmoordaanslagen en de islam

Sterven voor een goede politieke of religieuze zaak wordt vrijwel overal ter wereld als heroïsch beschouwd. Elk land kent zijn 'helden', die hun leven opofferden in 'de strijd' voor volk en vaderland, een bepaalde politieke ideologie of voor de grote leider of niemand minder dan God zelf. In Nederland is een fregat genoemd naar Jan Carel Josephus van Speijk, de man die in februari 1831 liever zijn schip en zichzelf opblies dan 'een infame Brabander te worden of het Vaartuig over te geven'. Sterven voor volk en vaderland deden miljoenen in de Eerste Wereldoorlog, ook duizenden jonge vrijwilligers. Uit de Tweede Wereldoorlog kennen we de termen 'Himmelfahrtskommando' en 'kamikaze'. Het zich opofferen voor de goede zaak is ook verbonden met niet-militaire actoren. We spreken dan veelal van verzetsgroeperingen en verzetshelden. Andere termen voor deze 'helden' zijn 'radicalen', 'extremisten', 'anarchisten', 'separatisten' of het thans veel gebruikte woord 'terroristen'.

Om niet te veranderen in definitiekwesties en in een te brede benadering van het verschijnsel van zelfmoord voor een politieke of religieuze zaak, beperken wij ons tot zelfmoordacties door (leden van) niet-statelijke groeperingen die op de lijst met terroristische organisaties staan, zoals door de Verenigde Naties¹ en de Europese Unie² opgesteld. Bij deze zelfmoordacties gaat het om een operatie waarbij explosief materiaal tot ontploffing wordt gebracht en waarbij de drager of de bestuurder van een auto, boot of vliegtuig om het leven komt en zich daarvan vooraf bewust is. Wij laten zien hoe het verschijnsel zelfmoordterrorisme, zoals hierboven gedefinieerd, zich in de afgelopen twee decennia ontwikkelde en we betogen dat het, ondanks de nauwe associatie die het heeft gekregen met de islam, niet gaat om een typisch religieus verschijnsel.

Van Tamil Tijgers tot Al-Qaida

Zelfmoordaanslagen als terroristisch wapen zijn de afgelopen twintig jaar een wereldomvattend verschijnsel geworden. Van New York tot Bali en van Buenos Aires tot Colombo zijn mensen bij dergelijke aanslagen omgekomen. Het eerste als zodanig bestempelde voorbeeld van zelfmoordterrorisme zijn de aanslagen in 1983 door *Hizbollah* op de Amerikaanse ambassade en het hoofdkwartier van de Amerikaanse mariniers en Franse paratroepers in Beiroet. Mede

gelet op het 'succes' van deze aanslagen – driehonderd doden en terugtrekking van Amerikaanse en Franse troepen uit Libanon – is dit wapen door andere groeperingen overgenomen.

De groepering die zich het meest van zelfmoordaanslagen bediende, waren de *Tamil Tijgers*. In de periode 1987-2004 sloeg deze groepering ongeveer 175 keer toe.³ Een aantal van deze aanslagen was bijzonder succesvol – waaronder die op de Indiase premier Rajiv Gandhi in 1991 en die op de president van Sri Lanka, twee jaar later. Hiermee vergeleken waren de individuele islamistische groeperingen lange tijd maar kleine jongens in het zelfmoordterrorisme. *Hizbollah* pleegde in de periode 1983-2000 'slechts' dertig van deze aanslagen. Palestijnse groepen, waaronder islamistische groeperingen als *Hamas* en de *Palestijnse Islamitische Jihad*, pleegden ongeveer evenzoveel van dergelijke aanslagen. De afgelopen vijf jaar is dit aantal flink gestegen, tot meer dan 150. *Koerdische* strijders voerden onder de vlag van de PKK/KADEK meer dan twintig zelfmoordaanslagen uit. Tsjetsjeense opstandelingen, waaronder de 'zwarte weduwen', hebben ook c. twintig zelfmoordaanslagen op hun naam staan. Aan *Al-Qaida* kunnen acht dergelijke aanslagen worden toegeschreven, waaronder die op een Amerikaans marineschip in Aden, op de Amerikaanse ambassades in Nairobi en Dar es Salaam en uiteraard de aanslagen van '9/11'.

De aanslagen die thans vrijwel dagelijks in Irak plaatsvinden, worden, al dan niet terecht, veelal ook toegeschreven aan *Al-Qaida*. Het betreft hier in het bijzonder groeperingen rond de terroristenleider *Al-Zarqawi*, die verantwoordelijk zouden zijn voor ten minste enkele tientallen aanslagen in de periode tot medio 2005. Precieze gegevens ontbreken echter voor het geval Irak. In totaal ging het over de hele wereld in de periode tussen 1983 en 2003 (dus vóór de aanval op Irak) om 400 aanslagen waarbij meer dan 4.000 doden vielen.⁴ Daarmee zijn zelfmoordaanslagen, qua aantal slachtoffers, relatief zeer 'succesvolle' aanslagen.⁵

Doelen en motieven

Voor bovengenoemde terroristische organisaties is zelfmoordterrorisme een geaccepteerd dodelijk en effectief wapen. De *doelen* die met zelfmoordaanslagen worden nagestreefd, zijn divers. De belangrijkste zijn verdrijving van buitenlanders of buitenlandse troe-

pen, vergelding, afschrikking, het creëren of bijstellen van een bepaald imago, rekrutering en het verhogen van het moreel binnen de organisatie, alsmede tactische doelen, zoals het frustreren van vredesprocessen of versterking van onderhandelingsposities.

De *motieven* van deze terroristische organisaties lopen eveneens uiteen. Sommige van deze groepen worden gemotiveerd door overwegingen van religieuze, nationalistische of politiek-ideologische aard of een combinatie daarvan. Al-Qaida's politiek-religieuze filosofie is gericht op 'hereniging' van de islamitische wereld en is zowel internationalistisch (grensoverschrijdende strijd) als antinationalistisch (het elimineren van grenzen) te noemen. De Tamil Tijgers en de PKK zijn daarentegen nationalistische groeperingen. De PKK volgt tevens een marxistisch-leninistische ideologie. Ook Hamas, Palestijnse Islamitische Jihad en Hizbollah worden in hun zelfmoordaanslagen primair gedreven door nationalistische motieven, waarbij religie vooral als bijkomende rechtvaardigingsgrond fungeert.

Zelfmoordterrorisme is geen irrationele handelwijze van religieuze fanaten. Achter iedere dader zit een organisatie, die met koele berekening strategie en doelen kiest

Terroristische organisaties kennen derhalve zeer uiteenlopende achtergronden en motieven om tot zelfmoordaanslagen over te gaan, waarbij nationalistische motieven de boventoon voeren. Tegen de achtergrond van de zelfmoordaanslagen door Al-Qaida in de Verenigde Staten en gelet op de frequente zelfmoordaanslagen door islamistische organisaties in het Midden-Oosten, is echter een beeld ontstaan dat 'de islam' een monopolie heeft op dergelijke aanslagen. Hoewel onjuist, is dit beeld, gelet op de achtergrond van de meeste recente zelfmoordaanslagen en het feit dat vele gepleegd worden in naam van de islam, bepaald niet ongegrond.

In naam van de islam?

Dat moslims terroristische aanslagen plegen, is niet nieuw. Dat zij dat doen *in naam van de islam* wel. Deze wijziging in ideologische rechtvaardiging van

de aanslagen dateert van omstreeks begin jaren '80. Vóór die tijd werd terrorisme in het Midden-Oosten geassocieerd met 'Arabieren' en 'Palestijnen'. Religie was geen ideologische motivatie. Onder de terroristen waren personen met een christelijke en een islamitische achtergrond. De meest notoire terroristische organisatie, het *Popular Front for the Liberation of Palestine* (PFLP), werd geleid door George Habbash, een Palestijnse christen.

Terrorisme werd pas gekoppeld aan islam met toepassing van zelfmoordaanslagen. De eerste aanslagen in deze soort werden in 1983 in Beiroet door Hizbollah uitgevoerd. Het gebruik van de zelfmoordaanslag werd vanaf 1993 door Hamas en de Palestijnse Islamitische Jihad overgenomen. In 1992 had premier Rabin honderden Hamas-leden verbannen naar het zuiden van Libanon, waar zij hun banden met Hizbollah hebben aangehaald, en in deze vorm van verzet werden getraind. In 2000 werd de zelfmoordaanslag geïntroduceerd in de Russische deelrepubliek Tsjetsjenië en de Indiase deelstaten Jammu en Kasjmir.

Het nieuwe wapen werd echter voornamelijk voor 'nationale' doeleinden gebruikt. De organisaties die zich ervan bedienden mochten een religieuze retoriek gebruiken, maar hun doelen waren nationalistisch: Hizbollah wilde de Amerikaanse en Franse (en later ook Israëliëse) militairen uit Libanon verdrijven, Hamas en Islamitische Jihad de Israëliëse bezetter uit Palestijnse gebieden, terwijl de Tsjetsjenen zich verzetten tegen de Russische bezetter en de Kasjmiri tegen de Indiase. Nationalistische motieven speelden echter geen rol bij de aanslagen tegen de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania in november 1998, de aanslagen van '9/11', en die in Marokko en Spanje. De aanslagen stonden niet in dienst van strijd voor de vrijheid, nationaal verzet of anderszins 'concrete' doelen.

Martelaarschap

De eerste zelfmoordaanslag in naam van de islam, gepleegd door Hizbollah, juichten velen in het Midden-Oosten toe als heroïsche verzetsdaad, maar hij werd vanuit religieuze hoek streng afgekeurd als strijdig met de islam. Deze verbiedt zelfmoord immers ten strengste. Ook was het gebruik van zelfmoordaanslagen een onbekend fenomeen in de islam. Enige uitzondering is de obscure sekte der Assasijnen, die in de 11de en 12de eeuw gerichte zelfmoordaanslagen pleegde tegen moslimse hoogwaardigheidsbekleders.

Martelaarschap was daarentegen wél een bekend verschijnsel. De gelovige die sterft voor zijn geloof – sterven ‘op de weg van God’ – komt gegarandeerd in het Paradijs. Afgezien van de vroege islam (7de en 8ste eeuw), waarin het martelaarschap een plaats kreeg in de veroveringstochten van de Arabische legers, werd het martelaarschap vooral van belang in verzet tegen buitenlandse aanvallers, zoals de Kruisvaarders (10de-12de eeuw) en de Mongolen (13de eeuw). Onder Palestijnen wordt de term *istishhad* (‘sterven als martelaar’) sedert begin 20ste eeuw gebruikt voor iedereen die sterft door de hand van de bezetter (eerst Brits en joods, later Israëliisch), ongeacht of de gestorvene verzetsstrijder is of onfortuinlijke passant, en ongeacht zijn religieuze of politieke kleur.⁶

Vooraf onder sji’itische moslims leeft het martelaarschap in sterke mate. Een belangrijke factor in deze geloofsbeleving is historisch en emotioneel besef van ‘underdog’-gevoel van de minderheid die opbokst tegen een meerderheid. Het is daarom niet verwonderlijk dat uitgerekend de sji’itische Hizbollah-beweging in Libanon als eerste met deze ultieme verzetsdaad kwam. De sociaal en economisch achtergestelde sji’ieten hadden in de jaren ’70 een paramilitaire organisatie opgezet, net als veel christelijke, druzische en Palestijnse organisaties. In hun verzet tegen de Amerikaanse en Israëliische militaire aanwezigheid in Libanon was het David-tegen-Goliath-gevoel voor de sji’ieten juist extra sterkend. Dat de twee grote militaire machten zich, in 1983 resp. 2001, uit Libanon hebben teruggetrokken, is dan ook vooral de ‘verdienste’ van Hizbollah. Hun zelfmoordaanslagen – die overigens vrijwel uitsluitend op militaire doelen waren gericht – gaven daarin de doorslag.

Fatwa-strijd over gebruik zelfmoordaanslagen

Doordat de zelfmoordaanslagen met zoveel nadruk in naam van de islam worden gepleegd, bestaat er – anders dan bij bijvoorbeeld de Tamils – bij de daders een noodzaak deze ideologische motivatie te verantwoorden. Sinds de jaren ’80 is er dan ook steeds vaker een beroep gedaan op theologen. Omdat er in de islam geen enkelvoudige hoogste autoriteit bestaat die kan beslissen over religieuze aangelegenheden, zijn het vooral de moslimgeleerden van aanzien wier mening (de zogenaamde *fatwa*) wordt gevraagd.

Deze islamitische autoriteiten waren in eerste instantie zeer terughoudend met sanctionering van

zelfmoordacties in naam van de islam; daar is inmiddels een kentering in gekomen. Sinds ‘9/11’ wordt er een ware *fatwa*-strijd gevoerd over het gebruik van zelfmoordaanslagen. Het *dilemma* waar moslimgeleerden voor staan, is dat de islam zelfmoord categorisch afwijst, maar strijd tegen onderdrukking goedkeurt als een religieuze plicht. Het probleem is dus de combinatie van die twee.

De eerste die zich nadrukkelijk uitsprak tegen zelfmoordaanslagen, was de hoogste religieuze autoriteit van Saudi-Arabië, Shaykh Abd al-Aziz bin Abdallah al-Shaykh. April 2001 stelde hij dat zelfmoordacties verboden waren door de islam.⁷ Hij kreeg een storm van kritiek over zich heen van al diegenen die de Palestijnse strijd steunden en wezen op het verschil tussen zelfmoord als nationale verzetsdaad en zelfmoord als handeling van iemand die het leven moe is.⁸

De Palestina-factor bleek doorslaggevend in de opvattingen van de moderne moslimtheologen. De mening die thans nagenoeg unaniem wordt gedeeld in de moslimwereld, is die van de hoogste religieuze autoriteit in Egypte, Muhammad Tantawi, hoofd van het islamitische Azhar-instituut in Kairo. December 2001 verklaarde hij in zijn *fatwa* dat verzet in bezet Palestina een plicht is voor iedere moslim, en dat zelfmoordacties daarbij zijn toegestaan als een vorm van zelfverdediging. Wél oordeelde Tantawi dat deze aanslagen *alleen tegen militairen* gepleegd mogen worden, en niet tegen burgers.⁹

Aanslagen tegen burgers – of zij nu zelfmoordaanslagen zijn of niet – worden in deze opvatting dus veroordeeld.¹⁰ Voor Israël maken enkele moslimgeleerden echter een uitzondering, zoals de invloedrijke Egyptenaar Yusuf al-Qaradawi, die woonachtig is in Qatar en een vast tv-programma heeft op de zender *Al-Jazeera*. Volgens hem zijn ‘martelaars’-aanslagen gerechtvaardigd tegen iedere Israëliër, burger zowel als militair, aangezien de gehele Israëliische maatschappij is gemilitariseerd, zowel in de wijze waarop zij de Palestijnen onderdrukt als door de algemene dienstplicht.¹¹

Legitimiteit

De Palestijnse strijd in Israël, hoe exemplarisch ook voor veel moslims, is vanuit islamitische optiek echter een uitzondering. Alle religieuze moslimautoriteiten zijn het erover eens dat zelfmoordaanslagen een uitzonderlijk strijdmiddel zijn, dat niet tegen burgers gebruikt mag worden. Zo zijn de aanslagen op de Amerikaanse ambassades van Kenia en

Tanzania (november 1998), later die van 9/11 en de daaropvolgende in Casablanca, Madrid en Istanboel door vooraanstaande religieuze moslimautoriteiten veroordeeld. In het geval Irak wordt het plegen van 'martelaars-aanslagen' op 'binnenvallende troepen' goedgekeurd,¹² maar de zelfmoordaanslagen tegen burgers vrijwel niet, zeker niet als het moslims zijn.¹³

Op grond van het voorgaande kunnen we de door de islam gesanctioneerde zelfmoordaanslag definiëren als de aanslag die 1 een handeling van verzet is; met 2 een duidelijk nationaal en territoriaal doel; en 3 gericht tegen militaire doelwitten (met Israël als enige uitzondering). De aanslagen die werkelijk, dan wel in naam van Al-Qaida zijn gepleegd, voldoen niet aan die definitie en ontberen derhalve legitimiteit in de islam.

Voor zover men islamitische zelfmoordaanslagen wenst te categoriseren als vorm van terrorisme, is het dus nuttig onderscheid te maken tussen nationalistisch en internationalistisch of antinationalistisch terrorisme. Niet alleen verschillen zij in hun doelstellingen en motivatie, maar ook vanuit de optiek van de islam. Nog belangrijker onderscheid is dat met islamitisch-nationalistische terroristen tot op zekere hoogte 'te praten valt', omdat hun doelen concreet zijn.

Islam als rechtvaardiging

De islam is niet zelf de *oorzaak* van zelfmoordaanslagen. Deze handeling is in de veertien eeuwen oude geschiedenis van de islam immers pas sedert de jaren '80 op de schaal die we nu zien in zwang geraakt. Ook zijn zelfmoordaanslagen geen exclusief domein voor gelovige moslims. In Libanon en Palestina zijn zelfmoordaanslagen gepleegd door seculiere en christelijke organisaties. In januari 2003 heeft de woordvoerder van de Orthodoxe kerk in Jeruzalem deze vorm van verzet geprezen en alle 'Palestijnse christenen en Arabieren' opgeroepen zich 'met alle middelen' te verzetten tegen de Israëlische bezetting.¹⁴ Wél blijkt de islam een extra *rechtvaardiging* te vormen.

Zelfmoordterrorisme is geen irrationele handwijze van religieuze fanaten bij wie een steekje loszit. Dit zou misschien kunnen gelden voor de individuele aanslagpleger (hoewel dat vaak ook niet het geval blijkt te zijn). Achter individuele daders zit echter altijd een organisatie die met koele berekening haar strategie en doelen kiest. Deze strategie, zo blijkt, wordt vaak aangepast aan de omstandigheden en is in een aantal gevallen bijzonder succesvol geweest. Het succes van de eerste zelfmoordaanslagen door

Hizbollah (terugtrekking Amerikaanse en Franse troepen) heeft voor navolging gezorgd. Ook de zelfmoordaanslagen in Irak zullen in sommige kringen als succesvol wapen worden gezien. Tegen deze achtergrond valt het zeer te betwijfelen of het gebrek aan steun van gerenommeerde moslimleiders voor de aanslagen die onder de vlag van Al-Qaida zijn uitgevoerd, terroristische organisaties zal beletten van gebruik van dit succesvolle wapen af te zien. Niet alleen smaakt het succes van genoemde aanslagen waarschijnlijk naar meer, de daders ervan behoren tevens tot de stroming die zich niets gelegen laat liggen aan het theologisch *establishment* en die haar eigen interpretatie van de islam volgt. En ook al zullen veel moslims de religieuze rechtvaardiging van Al-Qaida afkeuren, haar politieke motivatie zullen zij tot op zekere hoogte onderschrijven. De aanwezigheid van Amerikaanse troepen in het Midden-Oosten en de westerse inmenging in deze regio zijn velen immers een doorn in het oog.

Noten

- 1 UN 1267 Committee, 'List of individuals and entities belonging to or associated with the Taliban and Al-Qaaida organization committee'.
- 2 European Council, Council Common Position 2004/500/CFSP of 17 May 2004, updating Common Position 2001/931/CFSP on the application of specific measures to combat terrorism and repealing Common Position 2004/309/CFSP.
- 3 Data 1983-2000: bron: Yoram Schweitzer, 'Suicide Terrorism: Development & Characteristics', lecture presented in the International Conference on Countering Suicide Terrorism at ICT, Herzeliya, Israel on 21st February, 2000. Data 2000-2004: bron: Rand-Mipt Terrorism Incident Data Base, <http://db.mipt.org>
- 4 Robert Pape, 'The strategic logic of suicide terrorism', in: *American Political Science Review*, vol. 97, no 3, augustus 2003, blz. 343-361, in het bijzonder blz. 357-360.
- 5 De letaliteit is tien keer groter dan het gemiddelde; ongeveer één dode per incident. Zie *Terrorist Incident Reports*, www.tkb.org
- 6 Sabine Damir-Geilsdorf, 'Martyrdom and Resistance in the Middle East', in: *ISIM Newsletter* 14, juni 2004.
- 7 Interview met *Ash-Sharq Al-Awsat*, 21 april 2001. Zie ook: Reuven Paz, 'The Saudi fatwah against suicide terrorism', in: *Peacewatch*, No 323, 2 mei 2001.
- 8 Zie voor een overzicht van reacties: 'Debating the Religious, Political and Moral Legitimacy of Suicide Bombings. Part 1: The Debate over Religious Legitimacy', in: *MEMRI Inquiry and Analysis Series*, no 53, 2 mei 2001.

- 9 Onder meer gepubliceerd in het Arabische dagblad *al-Hayat* van 27 april 2001 in reactie op de aanslagen op de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania. Met betrekking tot zelfmoordaanslagen in Israël, zie *Al-Akhhbar* van 16 december 2001. Zie ook: Haim Malka, 'Must Innocents Die? The Islamic Debate over Suicide Attacks', in: *Middle East Quarterly* (voorjaar 2003); en Nadia Abou el-Magd, 'The politics of *fatwa*', in: *Al-Abram Weekly*, 3-9 mei 2001.
- 10 Zie bijv. de *fatwa* van 26 juni 2004 van de Fatwabank van de bekende website IslamOnline (<http://www.islamonline.net/fatwa/english/FatwaDisplay.asp?hFatwaID=80090>)
- 11 Al-Qaradawi heeft hier herhaaldelijk over gesproken. Zie o.a. interviews van hem in *Al-Abram Al-Arabi* (Egypte) van 3 februari 2001; *Al-Raya* (Qatar) van 25 april 2001; AFP op 4 december 2001; *Al-Musawwar* (Egypte) van 7 december 2001; Al-Jazeera televisie op 9 december 2001; en *Ash-Sharq Al-Awsat* (Saudi-Arabië) van 12 december 2001.

- 12 Shaykh Tantawi, 6 april 2003 ('Sheikh Tantawi's Positions on Jihad Against Coalition Forces, Saddam's Resignation, and The War in Iraq', in: *MEMRI Inquiry and Analysis Series*, No. 130, 8 april 2003).
- 13 Zie 'Saudi Sheikh Abdallah Al-Muslih on Suicide Bombings', in: *MEMRI TV Monitor Project*, Clip no. 93, 20 mei 2004.
- 14 *Al Quds News Agency*, 11 januari 2003.

Edwin Bakker en Maurits Berger zijn verbonden aan het Clingendael Security and Conflict Programme (CSCP).